

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

# ՄԱՍԿ

Տարեկան գինը 5 ռուբլ, կես տարվանը 3 ռուբլ:

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատանը և պ. Մատուրեանի խանութում:

Օտարաբարդացիք դիմում են ուղղակի  
Тифлису, Редакция „Маска“.

Խմբագրատանը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ  
(բացի կիրակի և առաւօրեայ օրերէն):

Յայտարարութիւնները ընդունվում են առանձին լի գովով:

Յայտարարութիւնները համար վճարում են  
խաւարանիւր բառից մի կողմէ:

## ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հարստահարողներ:—Ներքին տեսուչ-  
թիւն. Նուստու գաւառի շրջանայանութիւնը:  
Նամակ Զարթաթիւն. Նամակ խմբագրին: Ներ-  
քին լուրեր:—Արտաքին տեսուչիւն. Ֆը-  
րանսիա. Նամակ Գէորգիւնի:—Պառն-  
լուրեր:—Յայտարարութիւններ:—Տեղեկա-  
ցոյց:—Բանասիրական: Մի քանի մտքեր  
իզական սեռի դաստիարակութեան մասին, մաս-  
նաւորապէս Գերմանիայում:

## ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՈՂՆԵՐ

Մենք շատ անգամ, մանաւանդ օտարների  
առաջև պարծնում ենք, որ հայերի մէջ ոչ  
առաջ կար և ոչ այժմ էլ կայ ստրկութիւն:  
Եթէ այս կարծիքի ճշդութիւնը հին ժամա-  
նակների համար վիստում է պատմութիւնը,  
կարող ենք արդեօք նորան և այժմեան ժա-  
մանակների համար իրողութիւն համարել:

Քչմարտ է, որ մենք այժմ այնպիսի  
ստրկների դաս չունենք, որը սկիականութիւն  
թիւն լինէին կառաւածատներին, որոնց այդ  
վերջինները իրաւունք ունենային ծախելու  
ուրիշ վերա, որոնք ազատ չը լինէին մինչև  
անգամ իրանց ընտանեկան գործերի մէջ, օրի-  
նակ ազատ չը լինէին պատկիւ առանց իրանց  
սեռի թոյլաւութեան: Բայց եթէ մեր ժա-  
մանակակից գիւղացին սեփականութիւն չէ  
կառաւածատներին, եթէ նա մարմնով ազատ է,  
կարող ենք արդեօք ասել, որ նա ստրուկ չէ:

Հայ գիւղացու այժմեան դրութիւնը հե-  
ռու է այն իգէլական անկախութիւնից, որի  
մէջ մենք պատրաստ ենք երևակայել նրան,  
հիմնականով պատմական մութ անցեալի վերա:  
Իրականութեան հետ ծանօթանալով, մենք կը  
տեսնենք, որ գիւղացու դրութիւնը հեռու է  
նորանանից լինելուց, թէ նրաթական թէ բա-  
րոյական կողմից. . . . Նա ստրուկ է, որովհետև  
հարստահարողը նրան աղքատացրել է, նա  
ստրուկ է, որովհետև նորա հոգեւոր ուսուցիչ-  
ները նորան աղիտութեան մէջ են պահում,  
նա ստրուկ է, որովհետև նա աղքատութիւ-  
նից և աղիտութիւնից անբարոյական է դար-  
ձել, նա ստրուկ է ուրեմն, որովհետև հարս-  
տահարութեմ է նրաթական և բարոյական:  
Նրաթական հարստահարութիւնը այն ամեն

անձերից, որոնք նորանից նրաթական առաւել  
ապահոված են, տեսնելով, որ նորա սեփական  
աղին աշխատանքը նորան հնար չէ տալիս  
իր կեանքը ոչ միայն բարեօրէն, այլ գոնեա  
ապահովելու, նա ակամայ համեմատում է իր  
դրութիւնը իրան հարստահարողի դրութեան  
հետ և հասնում է հետեւեալ բարոյական  
եղբակացութեանը. «միայն անաղին կերպով  
վարվողը կարող է հարստանալ, միայն նա,  
որ խղճատանք չունի և ուրիշներին հարստա-  
հարում է, նրանց գործիք է դարձնում իր  
շահատէր նպատակների, կարող է հանգիստ  
և յարմար կեանք վայելել»:

Այսպիսի եղբակացութեան հասածին ինչ  
բարոյական հիմունքներ կարող են արգելք դը-  
նել նոր ճշմարիտ ճանաչած սկզբին հետեւե-  
լու: Քրիստոնէական պատգանքները թէև զօ-  
րութիւն ունեն ժողովրդի վերա, բայց նա  
նրանց չէ կարող յիշել, երբ ստիպված է մտա-  
ծել իր օրական ապրուստի մասին: Եւ ինչ  
չը հեռանայ գիւղացին Քրիստոնէութիւնից ա-  
ւանդված պատգանքներից, երբ նա տեսնում է, որ  
իրան հարստահարողները վաղուց է որ կողմ են  
թողել դրանց և այնու ամենայնիւ յարգանք են  
վայելում նոյն իսկ հոգեւորականութիւնից, որ  
ժողովրդին բարոյական քարոզներ է կարդում  
ասելով «մի գողանա» կամ այլ սուր նման  
խօսքեր: Ինչո՞ք տգէտ ժողովուրդն էլ չը փորձի  
անաղին միջոցներով իր կեանքը բարեօրէն  
երբ տեսնում է, որ նորա շրջապատողները,  
ամենքը այս հնարներին ոչ միայն համա-  
կրում են, այլ և նոցա համեմատ վարվում են,  
թէև երբեմն ստիպված են նրանց պաշտօնա-  
պէս նախատել:

Ինչ բարոյական հաստատութիւն կարող է  
ունենալ գիւղացին, երբ նա տեսնում է որ  
կրօնքի տգէտ սպասաւորները երեսանց միայն  
ընդունում են կրօնքից պատգանքներ բարոյակա-  
նութիւնը, որ դրանց խօսքերի և դրժերի մէջ  
տիրապետում է մէկ անհաշտելի հակասու-  
թիւն, երբ մի և նոյն ժամանակ նրան այն-  
պիսի աղիտութեան մէջ են պահում (զուցե  
նրան առաւել յարմար հարստահարելու նպա-  
տակով) որ նա ընդունակ չէ ըմբռնել որ կա-

րող է հոգալ իր օգուտի մասին առանց ուրիշին  
վնասելու: Իսկ վերջը պատահում է, որ սե-  
փական օգուտը երկրորդական տեղն է բռն-  
նում և գլխաւորը դառնում է ուրիշին վնա-  
սելը: Գիւղացին նախանձից շարժված իր  
հարեանի տունն է այրում, կամ ջրանցք է  
աւերակ դարձնում և մտիթարվում է որ, եթէ  
նա ինքն չը կարողացաւ իր ունեցածը պահ-  
պանել, գոնեա իր հետ միասին փչացան և  
նրա հարեանները:

Մէկ մատչելի կը նա միշտ ունի—աւա-  
զակ դառնալու: Իսկ եթէ նա կարողացել է  
իր գործերը յաջող տանելու, այսինքն ուրիշ-  
ներին վնասեց, ինքն դորանից օգտվելով, նա  
բոլորովին հանգիստ է, որովհետև գիտէ, թէ  
փողը ամենազօրեղ միջոց է և նորա օգնու-  
թիւնը նա կարող է վկանել առնել, որոնք  
պատահած ժամանակ նորա անմեղութիւնը կը  
հաստատեն:

Ուրեմն մեր ունեւոր հարստահարողները  
այժմ արդէն հասան այն անհրեքելի հե-  
տեանքին, որ անբարոյականացրին ազատ ժո-  
ղովուրդը նախ և առաջ նորան աղքատու-  
թեան դուռը հասցնելով, հասցրին ժողովուրդը  
այն դրութեանը, որ երկու մարդ չը մնաց,  
որոնք իրար վերա առանց կասկածի նայէին:

Բայց մի մոռանաք, հարստահարողներ, որ  
մի ժամանակ կը գայ երբ դուք մի այնպիսի  
Վատաստանի առաջ կը հանդիսանաք, ու-  
րեք է հաշիւ տաք այն բոլոր զիջումների  
և անիրաւութիւնների համար, որ դուք խա-  
ղացիք ժողովրդի և ձեր նմանների զինքն:

Ա. Արծրունի

## ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

### ՆՈՒԹՈՒ ԳԱՒԱՌՈՒ ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Նուստու գաւառը Ղուբայի, Վարանդի  
և Բաղուայ գաւառների պէս նմանապէս իր  
մասնաւոր պարտաւորութեան, իր մասնաւոր ար-  
գիւնարութիւն ունի, որ գրեթէ ամբողջ  
աղգարանութեան ուշադրութիւնն է դրա-

ւում—դա շերամապահութիւնն է: Ինչպէս  
յիշեցի անցեալ նամակումս Վարստանի կամ  
մեծ կովկասեան շրթայի բոլոր հարաւային  
զաւիվայրը թիւնիների մի անընդհատ այգի է  
նրկայացնում: Ամեն գիւղում, ամեն տան մէջ  
գրեթէ կարելի է նկատել մէկ մարդուն, որ բո-  
ժոժից թէև է բաշում: Աւելորդ է ասել, որ  
գործածական մեքենաներ և ձկեր ի հարկէ  
շատ սկզբնական են, որ շատ ժամանակ, շատ  
ոյժ, շատ նիւթ իզուր են կորչում, որ թիւը  
շատ անհաւասար է և զանազան տեսակների  
չէ բաժանած:

Բայց քնական այս հարստութիւնը վա-  
ղուց է արդէն (մօտ 15 տարի է) որ գրաւել է  
դէպի Նուստու գաւառը օտար գումարաւոր-  
ներին և վաճառականներին: Ընթերցողներից  
զուցե ամենքը կը յիշեն որ 15 տարի սորա-  
նից առաջ մի խումբ Ֆրանսիացիների և ի-  
տալացիների կիկ էին Նուստի շերամի սերմը  
(ձուանկը) առնելու, դրաւք այն հիւանդու-  
թիւնից, որին ենթարկվեցան արեւմտեան եր-  
կրների շերամի բոլոր տեսակները: Եւ քանի  
սերմերը երկար ժամանակ դէպի Նուստու վա-  
ճառահաններուց յետոյ է տեսնելով, որ և բերած  
կովկասեան սերմից դուրս եկող շերամը հիւան-  
դութեան է ենթարկվում, նրանցից մի քանիս-  
նիրը յարաբերութիւններ սկսան Ղինաստանի  
և Պապոնիայի հետ, իսկ միւսները այս ճանա-  
պարհ էլ ընտրելով մի և նոյն ժամանակ Ղով-  
կասին հաւատարիմ մնացին, թէև գիտէին, որ  
Ղովկասի բոժոժը իր որպիսութեան կողմից  
շատ ստոր է յիշած երկրների տեսակներից:

Մանաւանդ հաստատ հիւք դրեց Նուստու  
մէջ պ. Գանիի Ֆրանսիական աւաւարական  
տունը, որ վաղեց ասա մի քանի տարի է  
փոխանակ սերմը բոժոժը վաճառահանել դէպի  
Ֆրանսիա և թիւ քաշի շորանից իր գործա-  
րանքները, որոնք գտնվում են Ղիօնի գա-  
ւառում: Նրանցից առաջ շատերը այն կար-  
ծիքն էին, որ բոժոժի մէջ գտնվող շերամը  
միայն պէտք է խնդրել և առանց բոժոժը  
սկզբնու (պոչստի տակ դնելու) վաճառահա-  
նել, հաստատելով որ թիւը պոչստից վնաս-  
վում է, բայց նոքա այս վերջին կարծիքը վե-

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻ ԲԱՆԻ ՄՏԳԻՐ ԻԳԱԿԱՆ ՍԵՌԻ ԳԱՍՏԻԱ-  
ԲԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ, ՄԱՍՆԱԻՐԱՊԵՍ ԳԵՐ-  
ՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

Կանանց հարցը արդէն շատ տարբեր է ի վեր  
օրուայ ամենապառ հարցերից մէկն է և եթէ նա  
քաղաքական կամ կրօնական հարցերի զօրու-  
թեամբ երբեմն երկրորդական նշանակութիւն է  
ստանում, այնու ամենայնիւ նա կրկին երևում է  
մտաւորական հորիզոնի վերա: Եւ այդ քնական  
է, որովհետև ներկայի հասարակական պայման-  
ները, որոնք երկասարգների մէջ պատկիւն-  
ցանկութիւնը աւելի և աւելի նուազեցնում են և  
տարից տարի աւելի մեծ բաղմունքիւ օրիորդների  
ստիպում են հաշտվել այն գաղափարի հետ, որ  
նրանք պէտք է իրանց ամբողջ կեանքը անցնեն  
առանց մարդու պաշտպանութեան—այս պայման-  
ները իրաւացի են դարձնում կանանց սեռի ձգ-  
տումն զէպի անկախութիւն կամ զէպի այն մի-  
ջոցները, որոնք նրանց կը հասցնեն այս նպատա-  
կին: Ճշմարիտ է այս ձգտումն չը պէտք է մինչև  
հակահանցիտութիւն ալլաւերել, որ կինը մոռա-  
նայ իր բնութիւնից ստացած դրութիւնը և ներքին  
բոլոր երկոյթների մէջ իրան աղամարդի հաւա-  
սարացնել: Իմանդ որ այսպիսի ձգտումները պա-

տահեն, մենք պէտք է մեր բոլոր ոյժը դորա դէմ  
գործ դնենք, յիշելով ներկայի ամենատաղանդա-  
ւոր կրթութեան պատմաբանների միջին խօսքերը,  
որ պատմական ապացոյցներով ապացուցանում է  
թէ կանանց խմբովին ձգտելը դէպի հասարակա-  
կան կեանքը միշտ նշան է դարի հիւանդոտ դար-  
ստութեան:

Կանանց սեռի կրթութիւնը այնքան քիչ հետե-  
ւում է մէկ օրու կանոնի, որ նա ամեն երկրում  
և զրեթէ նոյն երկրի ամեն դասում այլ է: Մինչև  
անգամ վերվերայ մի հայացք օրինակ կրթված  
գաւառի աղջիկների կրթութեան վերա Գերմա-  
նիայում և միւս կողմից Բուսիայում, բոլորովին  
հաստատում է մի ասածը: Բայց դարձեալ կըր-  
թութեան այն ձևը պէտք է համարվել ամենա-  
լաւ, որ տարբեր պայմանների մէջ աննշան փո-  
փոխութիւններով գործ դրած լինելով հաջող էր  
լաւ հետևանքին:

Գերմանացիներ վաղուց է արդէն, որ լաւ անուն  
են վայելում մանկավարժութեան մէջ: Վերջին ինչ  
պէս են կրթվում այնտեղ բարձր դասերին պատ-  
կանող աղջիկները: Այս նպատակով են ընթեր-  
ցողներին խնդրում, որ ինչ հետեւին զէպի մէկ  
մուգեւումի պարտէզ (որ համապատասխանում է  
օրինակ Թիֆլիսի Կրթօժիկին): Մէկ գեղեցիկ  
արևափայլ օր քաղաքի գեղեցիկ հատարել է  
այնտեղ երաժշտութեան և պարի, այնտեղ նըս-  
տած են նոքա, զուարթ ինչպէս վարդեր, իրանց  
խնամապար մայրերի հովանաւորված: Նոքա խօ-  
սում են քաղաքի ամեն տեսակ նորութիւնների

վերա, նոր մօզաների վերա և այլն—ինչ և ինչ խօ-  
սակցութիւնը առանձին խելացի չէ: Այն կողմ  
մէկ սեղանի վերա նստած են մի քանի քոյրեր,  
մեր մօտիկ ծանօթներ—մենք նստում ենք նրանց  
մօտ: Նրանք ձերին ծխախոտներ չունեն բռնած,  
ինչպէս որ այլ տեղերում շատ յաճախ պատա-  
հում է տեսնել, այլ մէկ ձեռագործութիւն և դորա-  
նով շատ աշխատասիրութեամբ զբաղած են: Եթէ  
ուշադրութեամբ նայէք այս օրիորդների ձեռքերին,  
կը տեսնէք որ նրանք աշխատանքի սովոր են:  
Մատերը խոցոված են անհղիւտով, աշխատա-  
նք պարագլուխից կարգաւորանի մօտ ակներ  
հետքեր են կրում: Քոյրերից մէկը մինչև անգամ  
այրվելուց մէկ մեծ վէրք ունի, միւսի ձեռքը խոր  
կտրած է—այս վերքերը նրանք ստացան պարա-  
պելով խաճանոցի մէջ և անայնի աշխատանքնե-  
րից: Քոյրերից երրորդը արդէն տուն է դնացել  
ընթերցել պատրաստելու, նա «օրապարհ» է այսօր:  
Մենք մասնակցում ենք միացածների խօսակցու-  
թեանը և թէև գտնում ենք նրանց մօտ բաւական  
համեստ գիտութիւն, բայց մէկ առողջ և ճիշդ դա-  
տողութիւն այն բոլոր հարցերի վերաբերութեամբ,  
որոնք հեռու չեն օրիորդների հասկացողութեան  
հորիզոնից: Շատ շուտ կարելի է նկատել, որ նը-  
րանք շատ չը գիտեն, բայց զիտեցած հինմաւոր  
գիտեն և կատարելապէս մշակել են:

Հետեւեց այսպիսի օրիորդի դաստիարակու-  
թեան ընթացքին: Սովորաբար նա ուսումնաբան  
գնում է մինչև 14 կամ 15 տարեկան հասակը:  
Աւարկաները, որոնք աւանդվում են աղջիկներանց

ուսումնարանում (Töchter Schule—գումարերի ու-  
սումնարան) են գերմանական լեզու և գրակա-  
նութիւն, Թուրքականութիւն, քնական պատմութիւն,  
ընդհանուր պատմութիւն, աշխարհագրութիւն,  
կրօն, ֆրանսիական լեզու, երգեցողութիւն, նը-  
կարչութիւն և ձեռագործութիւն: Մեծ մասով այս  
սխաւորութեան մէջ շատ աննշան հետեւանքն  
են հասնում և հասարակ ժողովրդական ուսում-  
նարանը, որի մէջ նոյն ասարականք են առանդ-  
վում, կարող է արանց հետ հեշտութեամբ մրցել:  
14 տարեկան հասակից սկսած մի քանի դասեր  
չարունակվում են, մանաւանդ նոր լեզուներ, երա-  
ժշտութիւն և այլն: Բայց այս հասակից սկսած  
աղջիկների զլխաւոր գործունէութիւնը տանն է և  
տնային տնտեսութեան մէջ, նրանք դառնում են  
տան տիկնոջ օգնականներ: Նրանք նոր են սովոր-  
ում տնային տնտեսութեան գաղթները և աշխա-  
տում են խաճանոցի և պարտեզի մէջ, կարտսե-  
ղանի և ողորկատախտակի (доска для утюжния)  
մօտ, իսկ երբեմն էլ լուածքի տաշտի մօտ:  
Շատ ընտանիքներում օրիորդները ստիպուած են  
մինչև անգամ մէկ պանդոկի խաճանոցի մէջ ա-  
շակերտութիւն անել: Լաւ տանտիկնոջից պա-  
հանջվում է, որ նա նախ և առաջ լաւ խօսարար  
լինի: Շատ սակաւներին վիճակված է 14 տա-  
րական հասակից յետոյ շարունակել մէկ կանո-  
նաւոր ուսում: Նոցա թիւը, որոնք մէկ կօշակը-  
վատօրիւմը մէջ կամ մէկ այլ բարձր ուսում-  
նարանի մէջ են պարագլուծ շատ չնչին է: Այն-  
պէս որ իսկապէս աղջիկների մտաւորական հո-



լուստուղիներ համար փորձ արին և հաստա- տեցին, որ բոժոժը բոլորովին չէ վնասուում պուշիսից, և այս պատճառով այդ ձեռք ըն- դուհեցին, որ նրանց համար այն կողմից էլ օգտակար էր, որ թռչնները աւելի ծանր դառ- նալով աւելի փոքր ծաւալ ունէին և ուրիշն աւելի յարմար էին վաճառահանութեան հա- մար:—Պ. Վանի հիմնից Նուխու մէջ երկու թէ երեք տարուց առաջ մի փոքրիկ գործա- րան, որ միայն նպատակ ունի բոժոժի շրմար խնդրելու և յետոյ բոժոժները սեղծելու: Այս նպատակով նրանք ընտրած, կամ անասնորի բաժանած բոժոժը դարձում են ցածր արիւ- ղիւրի մէջ, որոնց յատակը կտաւից է շինած և որոնք դարձում են երկաթի ռէլսերի վերա հնոցների մէջ մացուող կառքերում: Հնոցների մէջ ջերմութիւնը հասնում է 60—80° Յէլ- զիուսի, որ բոլորովին բաւական է շրմար խնդրելու համար: Հնոցների մէջ տաք օդ լինելով և ոչ գոլորշիներ, ինչպէս ուրիշների մօտ, շրմար խնդրելուց յետոյ բոժոժի չա- րացնելը աւելորդ է դառնում:

Այս գործարանի մէջ չափազանց շատ մը- շակներ են զբաղած, որովհետեւ գործարանի գործունէութիւնը շատ կարճ է՝ տարւոյն շատ շատ երկու ամիսների միջոցուր պէտք է պատրաստ լինի և ուղարկվի Ֆրանսիա: Յի- շիտ արժանի է, որ Ֆրանսիացիներ առաջին- ներն էին, որոնք կարողացան կտարի մի նա- խապաշարունք՝ այն է որ կանայք երեւոյին տղայ մարդկերանց առջև: Այնքան դարձա- նալի չէ, որ թուրք կանայք համաձայնե- ցան աշխատել, որքան հայ կանայք, որոնց սովորութիւնը մինչև անգամ արդելում է օտար մարդու հարցումներին պատասխան տալ: Այս պատճառով են շատ դարձապէս իմանա- լով որ պ. Վանի գործարանի մէջ աշխա- տում են մօտ 400 կանայք, որոնցից մեծ մասը հայեր են: Աւելորդ է ասել, որ նրանց յաճա- նած է միայն թիթեւ աշխատանք, այն է բո- ժոժը անասնորի բաժանել:

Խաղաղներից և Ֆրանսիացիներից յետոյ Նուխու գաւառի շրմարահանութեան վերա ուղարկութիւն դարձրեց և մի ռուս ընկե- ութիւն Ալեքսեյ և Ս. օրօնի, հիմնելով Նուխի քաղաքում 1863 թվին թիւ քաշե- լու մի գործարան: Արդէն երկու տարուց յե- տոյ այս գործարանը մեծ մասով մէկ հրդեհի զոհ դարձաւ և մնաց այս աւերված դրու- թեան մէջ մինչև 1872 թիւ, երբ նորան առաւ պ. Միրզոյի:

Գործարանը 1872 և 1873 բանիւղուց յե- տոյ, այս տարի պէտք է նորոգվէր, այս պատ- ճառով ինձ չը յաջողցաւ տեսնել նրան գոր-

ծողութեան մէջ: Ինչպէս յիշեցի գործարանի նպատակն է բոժոժից թիւ քաշելու: Այս նպատակով բոժոժը առաջ ենթարկվում է մի առանձին սննդի մէջ գոլորշիների ազդեցու- թեանը և շրմարի խնդրելուց յետոյ կամ խոնավ գործ է անվում թիւ քաշողներից, կամ առաջ չորացնում է: Բոժոժը տալիս է զա- նազան տեսակի մետաքս և զանազան քանա- կութիւններ: Ամեն 5—7 պուլ բոժոժից ստաց- վում է մէկ պուլ թիւ: Մետաքսի առաջին տեսակը, որի պուլի զինք առաջ հասնում էր մինչև 500 թուրք, այժմ արժէ 400 թուրք: Մետաքս տեսակները համեմատաբար աւելի արժան են: Ամենատարին տեսակը, որ ստաց- վում է բոժոժի մնացորդներից և երկրորդի բոժոժներից, պուլը մինչև 60 թուրք է ծախ- վում և աւելում է զխաւորապէս Պ. Պօլի մէջ մետաքսայ հաստ հիւսվածքների համար: Այս գործարանում էլ, ինչպէս և Ֆրան- սիացիների մօտ մշակների թուրք կան և կանայք:

Սակայն չը կայ, որ եթէ այդպիսի գոր- ծարանի համար չը խնայէին միջոցներ, որ զբաղողապէս մեր հարուստների սովորու- թիւնն է, նա կարող էր դառնալ մի կենդու- նական գործարան շրմարահանութիւնով պա- րագող մեր գաւառների համար: Եւ աւելի ժամանակակից գործարանական ձեւեր գոր- ծածելով, մի կողմից կ'աղատէր ամեն մէկ մաս- նաւորին թիւ քաշելու պարագիւրուց, այլ նա- ին կը ձգէր դէպի գործարանը և, նրան ա- լելի հաստատ ունիլ տալով, կ'աղատէր նը- լան աւելի քան նա կարող էր սպասել իր միայնակ սեփական ոյժերից: Միւս կողմից պայտի մի գործարան կը բարեբեւ մետաքսի տեսակները, որ անհարկն է իւրաքանչիւր մասնաւոր մարդու, երբ նա սովորած է այն նիւթը գործածել, ինչ որ կայ նրա ձեռքերին և որ համեմատաբար այնքան փոքր է քանա- կութիւնը, որ զրիթէ չարժէ զանազան տե- սակների բաժանած լինելու:

Բայց մինչև որ մեր հարուստները կը հաս- կանան, որ կարող են բարձրացնել տեղական արդիւնաբերութիւնը ոչ միայն իրանք չը վը- նասելով, այլ և շահվելով, մինչև որ կը հաս- կանան, որ նեղելով մշակին և գործակաւորին նորա իրանց սեփական գումարները մեռցը- նում են, մինչև որ կը հասկանան, որ կ'ազեկ- ներ հաշվելով նորա կարող են միայն վնասել գործի յաջողութեանը և ուրիշն իրանց սե- փական գումարներին, օտար գումարատէրիքը իրանց գործը կը շարունակեն, և աւելի գնա- հատելով ամեն մէկ անհատի աշխատանքը,

աւելի համապատասխան վարձատրելով նրան, կը ստանան ժողովրդի համակրութիւնը և ժողովուրդը կը ծառայի նրանց համար:

Նուխի

Ա. Արծրունի

ՆԱՄԱԿ ԶԱՔԱՄԱՆԻՑ

Զաքաթալի վիճակը մտնելով ճանապարհորդը իսկոյն նկատում է, որ գտնվում է մէկ աւելի բարե- կարգած երկրում, քան ինչպէս տալիս նախազե- Այս վերջինի մէջ ճանապարհորդելով անդադար լուծի են գտնվածները, որ աւաղակներ հաշտ և խաղաղ ընտել ջանկարչներին կհանգը անապա- հով են անում, նրանց կայքը վտանգի մէջ են դը- ցում, յուսահատեցնում են: Զաքաթալի վիճակը արդէն իր արտաքին տպագրութիւնով վտանգու- թեան և ապահովութեան զգացմունք է ծնեցնում ճանապարհորդի մէջ, Բայց ինչ են այն արտա- քին տպագրութիւնները, որոնք ստիպում են ճա- նապարհորդին անվտանգ լինելու իսկ այն տեղե- րում, որոնք գիւտ նորիցմայն այնքան անհաշտելի էին, որ բնակիչները ամենապիւր գոգոսութեան համար համաձայնութեամբ, ինչպէս մէկ մարդ և մէկ կամք, վեր էին կենում, ապստամբվում էին:

Այժմ ամեն մի երեսից արտափայլում է բա- ւակաւութիւն, ոչ մի մարդուց չէ լսել զանգատ կամ գոգոսութեան մի խօսք: Մարդկերանց հետ էլ չը խօսելով կը հասնէք նոյն եղբայրացու- թեանը, տեսնելով ամբողջ վիճակի մէջ չօսելներ (այդ ոչ միայն փոստի ճանապարհորդի վերա է, այլ և ամեն դեղից դէպի մի ուրիշ դեղ), որոնք կա- ռուցվել են բնակիչների ջանքերով և նրանց սե- փական միջոցներով: Փոստի ուղին աւելի մէկ ծառայողացին է նմանում, որի երկու կողմ տըն- կած են ընկուղիները: Այս բոլորը նոր է, բայց չըտուի, մի քանի տարուց յետոյ ճանապարհները, որոնք տարից տարի նորոգվում են, մէկ պարկին կը նմանեն:— Ամեն քաղաքներում ճանապար- հորդի աչքին դիպում են երկրի բարօրութեան ապացոյցներ, մէկ տեղ կը տեսնէ գիւղական ճա- նապարհի վերա մէկ քարաշէն կամուրջ, մի ու- ըրէ տեղ մի թիւում, որ պատաշարում է մի գիւղ (Մուխաթ) յեղեղներից, մէկ էլ տեղ (Զաքաթալ) մէկ ֆերմա, ուրտեղ անկված են զանազան մըր- զածաների այլ և այլ տեսակներ, որոնք ժամա- նակով պէտք է տարածվին ամբողջ վիճակի մէջ: Բայց թիւ է այստեղիւր պատամբող և պատե- րազմանը ժողովուրդը դարձել հաշտ և գոր- ծունեայ—այս հրաշքը գործի է տեղական կա- ռուցութեանը, պատիւ և սէր ժողովրդի կող- մից յարգանք, պատիւ և սէր ժողովրդի իր զօ- րեղ բայց արդարացի վարմունքով: Պ. Զօլօվի- կովը, Զաքաթալի վիճակի կառավարիչը ոչ միայն, ինքն շատ շարժուն և գործունեայ մարդ լինելով, կարողացել է զրաւել դէպի իրան բոլոր ժողովրդի համակրութիւնը, այլ և իմացել է իրան չըբապա- տել այնպիսի մարդիկներով, որոնք նպատակ են նորա ցանկութիւններ իրազորմանը:

Ընդհանուր տպաւորութիւնները թողնելով, դառ- նաւ երկրի արդիւնաբերութեան և ժողովրդին:

Երկրի Զաքաթալի վիճակումը ճանապարհ է, կա- րող է ամենապարզաբերելից մէկը համարել: Ան- զբովիկանութեւն, Բուսակաւութեւնը այնքան ճոխ է և բոլորը այնքան արագ է բուսում, որ կարծես թէ աչքի համար նկատելի է: Անզբովիկանութեւն շատ տեղեր կան, որտեղ հողը շատ առատ է, բայց իսկ այս պատճառով ժողովուրդը ծայլ է, իսկ Զաքաթալի լէզզիները ամեն թէ աւելի զրգած են աշխատանքի լինելու, որովհետեւ դուր ճօխ հե- տանքը և արդիւնքն են տեսնում: Այստեղ էլ ինչպէս Նուխու գաւառի տափարակի վերա շատ տեղեր զրաղվում են շրմարահանութեամբ մանա- ւանդ Նուխու գաւառի սահմանից սկսած մինչև կախը և այդտեղից դէպի հարաւ: Գուցէ այս ար- դիւնաբերութեան կենտրոնը կը դառնայ (եթէ միայն իր դերը կը հասկանայ) պ. Մախարովի թիւ քաղաքը գործարանը Զաքաթալ քաղաքում: Բայց շրմարահանութիւնը չէ որ ամենամեծ վաճառա- հանութեան արդիւնք է տալիս Զաքաթալի վի- ճակումը:— Գլխաւոր արդիւնահանութեան առաւը- կանները ընկողը և տիւնի են, որոնք, եթէ չեն սը- խաղվում, տարեկան մօտ 300,000 թուրքով են ծախվում գուրու:

Նոր ժամանակներում առաջուց էլ յաջող բայց նախապետական ձեւեր գործածող երկրագործու- թիւնը մի նոր դարձ տեսքաւ կրկին պ. Զօլօվ- ինիկովի արթուն ջանքերով, Նա իր համար նպա- տակ դրեց բարելաւացնել երկրագործական ձե- ւերը, ինչպէս ժամանակը և ապարդիւն ոյժերը, որոնք իրար ջրվելով առաւել քիչ արդիւնք էին բերում քան թէ կարող էին: Այս տեղերի բնա- կէշները իրանց հողը վարելու ժամանակ այնքան ծանր արտաքին էին գործածում, որ եղիների կամ գոմէշների մինչև 8, երբեմն էլ 16 լուծ են հար- կաւոր: Պ. Զօլօվիկովը մայրից մի քանի տե- ղերում նոր թիւնի արտաքին, որոնք գործածելու մի լուծ բաւական է, Առաջ լեզզիները կառ- կածով էին նայում այս գործիչների վերա կար- ծելով որ նրանք մի րոպէ չեն դիմանալ, բայց հա- կուտակի մէջ համոզվելով մինչև անգամ ուրա- խութեամբ ընդունեցին պ. Զօլօվիկովի առա- ջարկութիւնը այս նոր մայրած արտաքին օրի- նալով իրանց մօտ ձեւել ուրիշներ, Նա նշանա- կեց մի որոշ վարձատրութիւն նրանց համար, որոնք կը հաջողի նոր ձեւի արտաքին պատրաստել և կար- ծեմ որ երեք դարբիններ տարած նրանց որոշած վարձը և բացի սորանից Նուխի կայսերական Բարձրութիւնը, կովկասի փոխարքան Զաքաթալի վիճակումը ճանապարհորդելով այս գործիչներին իր համակրութիւնը ցոյց տալու համար վարձա- տրեց նրանց, մեղաւոր չնորսելով:

Ես բոլորովին համոզված եմ, որ քաղաքներու- թիւնը որ այնպէս համակրութեամբ է կառար- վում շատ կը նպաստէ ժողովրդի էլ աւելի գոր- ծունեայ դառնալուն:

Ինչ որ ժողովրդի է վերաբերում, Զաքաթալի վիճակումը նա կազմված է լեզզիների երկու ցե- դրից, որոնք տարբեր լեզուներով են խօսում: Ոչ մէկի լեզուն նման չէ նորան որ գործ է անվում Ախտիւմ (Սամուրի վիճակի կառավարութեան կենտրոն) և Ղուրայի գաւառի բարձրութիւնների վերա: Մէկը նրանցից, որ խօսում է ձառ անուա-

ցիքները բաւական նեղ և սահմանափակված է, որովհետեւ նրանք հազիւ թէ աղատ ժամանակ էլ ունեն լաւ զրքեր կարողանան: Հիմարիտ է, որ նոր անդրութիւնը բոլորովին տարբեր է և արդէն լըս- վում են մարդերի կողմից գտնվածներ, որ նրանց աղջիկները չափազանց շատ են պարագում երա- ժշտութեամբ, լեզուներով և այլ առարկաներով և որ այն պատճառով տնային աշխատանքը սաս- տիլ փաս է կրում: Եւ աղամարդերի մեծ բազ- մութեանն էլ իրենցական երեւում է այն կինը, որին Շիլլեր իր «Glocke» (Գլոքե) բանաստեղ- ծութեան մէջ նկարագրեց: Քրիտիկներին այսպիսի իրենցական տանտիկները դարձնելու համար աշ- խատում է գերմանական դատարարակութիւնը թէ ուսումնասիրել, թէ տան մէջ:

Հետաքրքիր է դուր հետ համեմատել Բուսիայի մէջ աղջիկներին տուած դատարարակութիւնը: Առանց մանրամասնութիւնների վերա ուղարկու- թիւն դարձնելու, մենք պէտք է իսկոյն սկզբից ասենք, որ Բուսիայի մէջ կնոջ կրթութեան հա- մար անհամեմատ աւելի են գործում, քան թէ Գերմանիայում, որ ընդամենը այն կրթական մի- ջոցները, որոնք հասանելի են ռուս աղջկան, շատ աւելի բազմութիւն են, որ առ հասարակ դատարա- րակութիւնը շարունակվում է մինչև 17 կամ 18 տարեկան հասակը, կամ այլ աւելի: Այ միայն նոր լեզուների վերաբերութեամբ աւելի հոգեւ են տանում քան թէ մեզանում, այլ և ուրիշ առար- կաների վերաբերութեամբ, և մասնաւոր շատ ակն- երեւ մասնաւորապէս և բնական գիտութիւնների

մէջ: Ինչ ծուռ ճանապարհների վերա երբեմն ընկնում են ռուս կանայք, որոնք ուղում են իրանց ուսումը շարունակել, այդ յայտնի է ամենքին և ամեն մէկ խելացի մարդ հեռանում է այսպիսի վերաձեւութիւններից, որոնք մեծ մասով պակաս է և հիմնաւոր ուսում:

Բայց անհեղինակ է միայն այն, որ աւելի բարձր ուսումնասիրական կրթութեան պատճառով, լաւ ուղղութիւն ստացած ռուս կանայք շատ աւելի հետաքրքրութիւն ցոյց են տալիս դէպի գիտնա- կան հարցեր, որ նրանք շատ աւելի ձգտում են զգուշ շարունակել պարագիւրու և յարմար գրքեր կարգաւոր իրանց իմացածի չըբան հարստացնել: Այս պատճառով մէկ օտար մտնելով ռուս սա- լոնի մէջ ուրախ տպաւորութիւն է ստանում, երբ տեսնում է որ կանայք մեծ բազմութիւնը հե- տաքրքրութեամբ մասնակցում է գիտական խօ- սակցութիւնների, մինչդեռ գերմանական կանայք համար այսպիսի խօսակցութիւնները շատ անգամ չարկազանց ծանձրալի են երևում: Հիմարիտ է, որ և ռուս կանայք պակաս է մէկ հիմնաւոր գի- տութիւն, սակայն մէկ սաղօնական աղատ խօ- սակցութեան համար հարկաւոր չէ մի հարց հիմ- նաւորապէս քննելու: Վերջիվերջ կերպով գիտնա- կան հարցեր չըբանել էլ այսպիսի դէպքերում լիովին բաւական է:

Իսկ որքան են հասակում այսպէս կրթված կանայք տնային տնտեսութիւնը—սորա մասին պէտք էր հարցնել ամուսնացած տղայ-մարդերից, սրանցից մեծ մասը հազիւ թէ մեր անհամաս

այս հարցին շատ ուրախ և գոհ երևալով կը պա- տասխանեն:

Հիմարիտ է, որ այստեղի պայմաններում, ուր ամեն անային անտեսութեան, մինչև անգամ ա- մենապարզ և ամենահասարակի մէջ մէկ խո- հարար կայ, որ շատ աւելի շուտ և աւելի պա- կաս խնայողութեամբ են վարվում, քան թէ Գեր- մանիայում, տանտիկնոջ մասնակցութիւնը այնքան անհրաժեշտ չէ և մինչև անգամ այն տանտիկնոջ մէջ ինչպէս այդ լինում է Գերմանիայում, գուցէ այն- տեղ անկարգութեան կը լինէր: Բայց այնու ամե- նային կարելի էր և այստեղի պայմանների մէջ տանտիկնոջից իրաւունքով պահանջել, որ նա իւր- հարարին և առհասարակ տուն մէջ կատարվող աշխատանքը վերադրուէր: Սակայն պարագիւրու այս պահանջը կատարելու շատ սակաւներ են ընդունալ:

Եթէ ցանկանայիք կանայց դատարարակու- թեան տարբերութիւնը Գերմանիայում և Բու- սիայում ձեւակերպել, գուցէ կարող էինք ամբող- փելով ասել, Գերմանիայում աղջիկները չափազանց միակողմանի տնային կեանքի համար են պատ- րաստվում, Բուսիայումը չափազանց շատ սաղնի և հասարակական համար: Կասկած չը կայ, որ ամուսնիների մեծ մասը, մասնաւոր նորա, որոնք մեծ նիւթական միջոցներ չունեն, աւելի օգնու- թիւն են ստանում առաջնիւններից, քան թէ վեր- ջիւններից: Գիտութիւնով քիչ հետաքրքրվել այն- պիսի մի պակասութիւն է, որ կարելի է հետաու- թեանը հեռացնել, որովհետեւ այն ձգտման պատ-

ճառով, որ մի օրիորդ ցոյց է տալիս դէպի մի երիտասարդի անձնատրուութիւնը, գարնանում է ինչն իրանց հետաքրքրութիւն դէպի դուրա պա- րագիւրուց, դէպի այն առարկաները, որոնցով զրաղված է դուրա միտքը: Իսկ եթէ կինը անա- յին անտեսութեան մէջ բան չէ հասկանում, նո- րան դուրս կը լինի դուրան լրացնելու:

Ասկայն և այն դէպքերում, երբ մէկ կին դու- նական թոր հասկացողութիւն ունի, նրան աւե- լի է պատշաճ իր դիտեցածի հետ համեմատ վա- րելու:—Այսպիսի կրթութիւնը նրան միայն հա- ջիւր րազմարութիւնների ժամանակ կարող է և նպատակ դառնալ, միայն առանձին հանգամանք- ներում նա նորանից իր արհեստը պէտք է չինէ: Բայց անուսումնային այսպիսի կնոջ մարդը ըն- տանիւր և բոլոր չըբապատողները միջապէս կօգ- տրվին նրա տգիւն կրթված կանայքութիւնից:

Այս մտքերից յետոյ միջակամայ ցանկութիւնն է գալիս կնոջ մէկ ընդհանուր իրենց ներկայու- չեց, որովհետեւ գերմանական իրենց ամեն կող- մից չէ բաւականացուցիչ: Եթէ բնութիւնից կնոջ նշանակված է մայր դառնալու և ընտանիքին ուղղութիւն տալու, այն ժամանակ ամենալաւ մայր նա կը լինի, որ բացի տունը կառավարե- լուց այնքան դիտութիւն էլ ունի, որ հարկաւոր ժամանակին ինքն էլ իր երեխաներին դատ տալ կարողանայ, կամ ուր որ պահարկաւոր չէ, գոնեա նրանց վերադրելով իրանց մտաւոր պարագիւրուց ժամանակ և զարգացած մարդկերանց հասարա- կութեան մէջ մէկ խելացի խօսք ասել իմանայ:



նաճ գիւղի մէջ, որ գրեթէ կաթն է Զարաթաշ  
քաղաքին, և նոյն ձորով տեղաւորած այլ գիւղերի  
մէջ իսկ միւս կողմից տարածուած է մինչև Ալա-  
զան գետը, փոքր ի չափ նմանութիւն ունի Ա-  
վարների լեռնին հետ, թէև նրանք իրար չեն հաս-  
կանում, զուգե՛ որովհետև այս երկու բարձրա-  
նեքը վաղուց է որ բաժանուի են իրարուց։

Երկու ցեղերի Լեզգիների մօտ ապրում են փոքր  
թուփ Թուրքեր (Թաթարներ) աւելի զէպի Նուխու  
դաւառի կողմը և զէպի Ալազանի ձորը, արեւե-  
լեան մասում, յետոյ առանձին գիւղերով մասմե-  
տական Վրացիներ, որոնք Խնդկոյի անուն են  
կրում։ Բոլոր այս ազգերը, բայց մասնաւոր լեզ-  
գիները, շատ հիւրասեր քաղաքակրթութիւն ունեն, չա-  
փազանց մաքուր լին սիրող են։ Նրանք մեծ մասը  
բարձրահասակ են և զեղեցիկ կազմուածք և զէպը  
աւելին։

Օգոստ. 3-ին

Ա. Արծրունի

### Նամակ խմբագրին

Մի քանի տարի սորանից առաջ Թիֆլիսը ու-  
ներ վից ծխական ուսումնարան, որ ուսուցչա-  
կան պաշտօն էին ստանում Ներսիսեան Գաբրիել  
Հոգաբարձութեան տնօրէնութեամբ մի քանի երի-  
տասարդներ, որոնք առաւել էին նպաստում մեր  
մասնակ սերունդի զարգացմանը, քան թէ սպասելի  
էր, աչքի առաջ ունենալով այն նեղ հրահանգու-  
թիւնը, որով պատուիրած էր նոյապ քործ կատա-  
րել։ Նրանք կազմում էին ժողովներ, որտեղ խոր-  
հորդակցում էին ընդհանուր և միաձև կարգապա-  
հութեան վրա, ցարկցանում էին մանկավարժա-  
կան խնդիրներ, և մինչև անգամ իրանց չըմանի  
մէջ մի քանի անհարթութիւններին առաջն առ-  
նելու համար կրեւնական յայտարարութիւններով  
զինում էին նոյն Հոգաբարձութեանը։ Սակայն  
նորանց այդ անձնանուէր պաշտօնատարութիւնը  
երկար չը տևեց... Այդ ծխականները դուրս գա-  
լով Հոգաբարձութեան իրաւասութեան ներքոյ լի-  
նելուց, ընկան եկեղեցեցի առաջ քաշանալիքի և  
եղեցիկաբանի իրաւունքի տակ։

Աւստի նոյանից չորսը ոչնչանալով մէկին էլ  
ունեց կարծիքով բարձր լինելով ծխականների  
ընդհանուր մակերևութից \*) մնում է միայն Մուղ-  
նու ուսումնարան, որ նոյն ուղղութեամբ շարու-  
նակվում է մինչև այսօր շնորհիւ միացած մի քանի  
նոյն ուսուցիչներից։...

Բայց ով է եղել այդ ուսումնարանի գլխաւոր  
կառավարիչը, ոչ ոք։ Մտել են այդտեղ նշանա-  
կած հոգաբարձ անձանց ուսուցչ. Երեւոյ Հոգաբարձ  
են այն պիտոյքների մասին որ անհրաժեշտ է ու-  
սանող մանուկներին, ոչ, և ամենին ոչ։ Ներ-  
սիսեան Գաբրիել Հոգաբարձուք վաղուց իրանց  
իրաւունքից դուրս են համարել զորանց և ու-  
սումնական մասի վրա հսկելը անգամ, ի նկատի  
ունենալով այն երեւոյթները, որ յաճախ տեղի էին  
ունենում գեւ. իրանց հսկողութեան ներքոյ եղած  
ժամանակ ուսուցիչների առձեռնիքը ստանալու։

\*) Այդ բացառութեան կազմողը կաթ. եկեղ. Գաբրիել է, որի աշակերտները հրաշք ծին ցոյց  
տալիս Ներ. Գաբ. գահաճնում։

Ես աւելի հեռու էլ եմ գնում։ Կեանքի զանա-  
զան պատահականութիւններին համար շատ բաւ է  
մինչև անգամ, երբ կինը մէկ գիտութիւն կամ  
մէկ արձան աշխատեց զիտել, որ եթէ նորա ըն-  
տանիքը զբիւլի իր պաշտպանից, նա լինի իր գի-  
տեցածի մէջ իր և իր որդիների օրական հաց  
ձարելու միջոց գտնի։

Մենք սկզբումը ակնարկեցինք, որ Ներսիսի հա-  
տարակալական պայմանները բարձր դասերի պատ-  
կանող կանանց աւելի և աւելի մեծ բազմութիւն  
ստիպում են իրանց սեփական ոյժերի վրա միայն  
վստահութիւն ունենալու, որովհետև պակասող  
ամուսնութիւնների պատճառով միայն սակաւներին  
է յաջողւում մարդուց պաշտպանութիւն վայելել։  
Եթէ դա մի կողմից ապացուցանում է որ կնոջ  
պէտք է իրաւունք տրվի հասարակական պաշ-  
տօններ ընդունելու և այսպիսով միջոցներ վառ-  
տակելու, ուրիշ կողմից նորա ընդունակու-  
թեան վերաբերութեամբ դեռ ևս կասկածներ  
կան։ Մենք ուզում ենք կանանց սեռին անսահ-  
ման ազատութիւն տալ ընտրելիքի շնորհած իր  
բոլոր ընդունակութիւնները և յատկութիւնները  
զարգացնելու և գործ դնելու, որքան որ դրանց  
զարգացում և գործածութիւն համապատասխան  
են բարոյականութեան և պետութեան բարորո-  
թեան։ Բայց պարունակ նիւթապաշտեն մեղ ստի-  
պում են դուրս մասին փոքր ինչ մտածելու։ Նոր  
ֆիլիթոլոգիան այն հետեանքին է հասնում, որ  
մտածելու ոյժը կախված է ուղեղի ծանրութիւ-  
նից։ Շատ կշռումներ, որ արել են գիտնականներ

մասին։ Իսկ նոյն, որոնք պարտական էին զը-  
լացել են... սակայն բարեխիղճ ուսուցիչները  
իրանք են լցուցել բոլորի պաշտօնը։ Նոյն 60—  
70 մանուկների արտաշնչութեամբ վարակուած,  
անմաքուր յատակների թողելից առաջացած խնդ-  
րող օդը ներշնչելով կարողացել են տարեկան մի  
քանի աշակերտ ներկայացնել Ներսիսեան Գաբրի-  
ելին 1869 թ. Մոզնու ուսումնարանը աշակերտներ  
է տուել Ներսիսեան Գաբրիելին 10 հոգի. 1870 թ. 11  
հոգի. 1871 և 72 թուերին 26 հոգի, իսկ 1873-ին  
պատրաստական դասատանը 18. առաջին դա-  
սատանը 17 հոգի։ Ուրեմն 1869—1873 թուի  
վերջը Մոզնու ուսումնարանից մտել են Ներսի-  
սեան Գաբրիելը 82 հոգի աշակերտ, հետևաբար քը-  
չից զէպի չափը։...

Սորանով ես կամենում եմ ապացուցանել, թէ  
այդ ուսուցիչները անխղճմտաբար չեն վայելել  
ազգի կողմնակիցը, այլ կատարեալ նահատակու-  
թեամբ են արդիւնաւորել իրանց գործը։...

Օրինակի համար թող ներկայացնել իրան ըն-  
թեցողը, որ ուսուցիչը կամենում է սկսել պարա-  
պել, բայց շատերը զուրկ են դասական կարեւոր  
պիտոյքներից։ Նա պատուիրում է գնել, բայց  
նորա պատուիրը մեծ մասամբ մնում է առանց հի-  
տեանքի։ Նա ստիպուած է բաւականանալ եղա-  
ծով։

Ինչ պէտք է անի այնպիսի հանգամանքների  
ներքոյ ուղղման ուսուցիչը։

Ահա ես իբրեւ ուսուցիչ գտնուած սոյն հան-  
գամանքների ներքոյ, խաղաղ խղճմտանքով վը-  
կայում եմ որ Մոզնու եկեղեցեցի տուած աւ-  
սական մի քանի բուրդ վճարը մեր առհասարակ  
ուսուցիչներին աշխատութեան մի քարտորդ ան-  
գամ չէր կարող փոխարինել։

Մենք մեր վերջին վիզամայն չըմանը լրացնում  
ենք ահա։ Ներկայ օրերումս դարձեալ քննու-  
թեան ենթարկելով մեր աշակերտները, նորից մի  
քանիսը կներկայացնենք Ներսիսեան Գաբրիելին...  
Այնուհետև ազատ կհամարենք մեղ պատասխա-  
նատուութիւնից։

Աւելորդ չեմ համարում ասել, որ ես ոչ վերա-  
դիտող եմ եղած և ոչ նորա օգնական, այլ լոկ  
ուսուցիչ և վերոյիշեալ ձախարդ հանգամանքների  
մէջ աշխատող։

Մուշեղ Ք. Տէր Աւետիսեան

Թիֆլիս 29 օգոստ, 1874.

### ՆԵՐՏԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

«Մշակ» խմբագիրը, պ. դոկտոր Գրիգոր Ար-  
ծրունի, օգոստոսի 30-ին թողել Թիֆլիսը մի քանի  
ժամանակով ամառանոց հեռանալով։

\*\*\*

Պ. Անդրեաս Արծրունի հաղորդում է մեղ հե-  
տեալը Բագու պ. Մարգարիտական ընկերութեան  
մասին, ընկերութեան նիւթական գրութիւնը շատ  
ընկած է, ուսումնարանի նոր շինութեան համար  
բաւական գումար մտնելուց յետոյ, այնու ամե-  
նայեւ շինութիւնը շատ օգտաւոր են դնում։  
Մոթ է փոքր սեռական մի և նոյն ժամանակ  
ասես թէ դիմամբ ամառաբնութեան մէջ են պահ-  
պանվում։ Գրադարանը, եթէ յիշենք որ դա մի

ցոյց տուին, որ կնոջ ուղեղը աւելի թեթեւ է քան  
թէ տղայ մարդուն և դորանից պէտք էր երրա-  
կացնել, որ կինը առաւել պակաս ընդունակ է  
գիտութիւնով պարագիւր։ Ճշմարիտ է, նոյն գիտ-  
նականը, որ այս իրողութիւնը հաստատում է այն  
սկիզբաւորութիւն էլ է ընդունում, որ կանոնաւոր  
կրթութեան միջոցով, ինչպէս ստանում է արա-  
կան սեռը, իրական սեռի ուղեղն էլ պէտք է ա-  
ւելի ծանրաբար, ինչպէս որ վարժվող մկուռը  
աւելի ոյժ է ստանում և որ կարելի է մի օր կը  
զայ գտնել, երբ կրթութեան ձեւերը փոխվուց,  
երկու սեռերի ուղեղների վերաբերական ծանրու-  
թիւնն էլ կը փոխվի։ Բայց դորա համար դեռ  
ապացուցներ են հարկաւոր։ Պէտք էր քննել նը-  
մանապէս կարող է արդեօք կնոջ ֆիզիկական  
կազմուածքը զիմանալ մտաւոր ծանր աշխատան-  
քին։

Մէկ բան անհերքելի է միայն, որ որքան էլ  
որոնքնը պատմական գրքերի մէջ, թէ և կը զըտ-  
նենք այն մի քանի շատ տաղանդաւոր և երեւի  
զիտական կանանց անուններ, բայց չենք գտնի  
որ որ և ինչ գիտութիւն կանանց շնորհով նոր  
ուղղութիւն ստանար, կամ նշանաւոր կերպով  
առաջ տարվի։ Ընդհանրաւոր հերքելու չէ, որ  
տաղանդաւոր կանայք հիմնական աղբիւրութիւն  
ունենալին մեծ մարդիկներ լինաւ։ Այսպէս օրի-  
նակ Շտայնի տաղանդաւոր կինը, Գեօթէի բա-  
րեկամուհին, թէ և ինքն զրքեր չը գրեց, բայց մեծ  
մասն ունի իր բարեկամի զրկածների մէջ, որի  
հոգու մէջ նա կանայքութեան հաշտեցնող, քաղցր

ընկերութեան է պատկանում, համեմատաբար շատ  
աննշան է. նորա մէջ զիմաւոր տեղ են բռնում  
պ. Ա. Գրիգորեանցի չարագրութիւնները (որոնք  
ընկերութեան տպարանում են տպվել) և մի շարք  
ատուածաշունչների (մօտ 25 հատ) որոնք առնը-  
վել են միայն իրանց էթանութեան աւելթով։

Ուսումնարանը անուանվում է Երկսեռ, որով-  
հետեւ թէ տղաների թէ աղջիկների համար ա-  
ռան ձին դասատուներ են կան, որոնք բացի  
երկու ծայրին են գտնվում, և որ երկու սեռերի  
երկուսնեք իրար հետ չը պատահեն, պատճառը  
մինչև անգամ մէկ փայտեայ պատով է բաժա-  
նած։ Աղջիկների մասում, դասատուութիւնը ու-  
սերէն է և միայն կործն և հայերէն լեզուն, որոնք  
քահանայի առարկաներն են, հայերէն (?) են դաս  
տրվում։ Միւս առարկաների ուսերէն լեզուով  
դաս տալը պատճառված է Բագուայ հայ հասա-  
րակութեան այն անպայման նախապաշարմու-  
թից, որ աղջկանց միայն մի օրիորդ կարող է  
դաս տալ, և որովհետեւ հայ վարժուհիներ չը կան,  
այս պատճառով էլ դասատուութիւնը պէտք է ե-  
րկուսների համար մէկ անհասկանալի լեզուով լի-  
նի։ Ուրեմն այն եղբակացութեանը պէտք է հաս-  
նել, որ և Բագուայ հայ հասարակութիւնը ոչ այն-  
քան ցանկանում է իր որդիներին ուսում տալ,  
որքան միջիմարդիլ այնու, որ նա էլ ուսումնա-  
րաններ ունի։...

\*\*\*

Մեր Ղ. Ղաւարի թղթակիցը որ ստորագրում է  
մի զգլաւ ցից, խնդրում է մեղ տպել հետեւալը,  
իբրեւ պատասխան «Մշակ» № 30 տպված Ղ. Ղա-  
ւարի անձնագրութիւններին վերաբերեալ լու-  
րին՝ «Ճշմարիտ է, որ օրիորդ կարելի է իր բո-  
ղաբը, բայց չէ տալով, իսկ թէ այդ քնն երբորդ  
անձն սպասուած թիւն է, որ հերքում է պա-  
րունը, մեղ յայտնի չէ, երբի մի գրած «Կանա-  
ւոր է դարձեալ մի սպասուած թիւն լինալ խօսքը պա-  
րունը դարձեալ անձն սպասուած թիւն է կար-  
գացել»։

\*\*\*

Մեղ հաղորդում են Ալ. քահանայապօլից, որ վեր-  
ջին ժամանակները համարեայ ամեն օր լսվում են  
զանգաւոր մարգարայնութիւնների մասին, թէ  
զիւզվում, թէ քաղաքում։ Իսկ գողութիւնների  
թիւը չափը անցել է։—Այս տարի հունիսը այն-  
քան յաջող չէ և զիւղացին այնու ամենայեւ  
նորա հետ շատ անխաղաղական կերպով է վար-  
վում, օրինակ պատրաստ է մի քանի հատ ձմե-  
ռակների համար մի քանի սօմար (18—19 պոդ)  
ցորեան տալու։ Պարանից շատ օգտվում են ձմե-  
ռակ ծախողները, որոնք չեն հրաժարվում զիւ-  
ղացուն հարստանալուց։

\*\*\*

Ալ. քահանայապօլից մեղ գրում են որ պ. Մի-  
քայել Միքայելեանը թարգմանում է ուսերէն-  
ից, «Фантасическое путешествие по всеенной,  
соч. Бернштейна» և մի քանի ամսից յետ ցա-  
կանում է հրատարակել։

## ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

### ՖԻՆԱՆՍ

Վ. Լիւնն ժամանակներս Ֆրանսիայի քաղա-  
քական կեանքի նշանաւոր երեւոյթներից մէկը  
մարշալ Մակ-Մաճոնի ձանադարձորդութիւնն  
է Իւրեանցում։

Պաշտօնական լրագիրները յայտնեցին, որ  
մարշալը ձանադարձորդում է բնակիչների ոգու

և ներդաշնակ ողին ներշնչեց, որով այս հանձարը  
բոլոր ուրիշներից տարբերվում է։ Նորա աղբի-  
ցութիւնը նկատելի է Գէթթէի «Տաստ», օլֆի-  
գէնի, «Էզրօմոն» և «Իտալական ճանապարհոր-  
դութիւն» գրվածքներում։ Նոյնպէս յայտնի է, որ  
Մօցարտ և Հայդն շատ սիրում էին խնայելի կա-  
նանց հասարակութիւնը և այս պատճառով նրանք  
ցոյց են տալիս գրեթէ ամեն ձայնի մէջ որ նրանք  
գրեցին աղիււ կանադութեան հաշտեցնող աղ-  
գիցութիւնը։ Ճշմարիտ է նրանք երբեք իրանց  
գրվածքները կանանց չեն նուիրել, այլ գրել են  
ամբողջ ժողովրդի համար թէ և զգայուն կանանց  
աղբիցութեան տակ։

Ինչ որ կնոջ ֆիզիկական ընդունակութեան  
վերաբերում մէկ հասարակական իրողութեան կատա-  
րելու, կարող ենք կարճ ասել։ Աւելի փոքր ոյժ  
կրեքք արգիւք չէ կարող լինել, որովհետեւ բաւա-  
կան կան և թող տղայ մարդիկ, որոնք ամեն տե-  
սակ պաշտօններ են կատարում։

Վերջապէս հասնում ենք այն հարցին ինչ  
կողմններ պէտք է զլիւսաւորապէս մատչելի  
զառնային կանանց համար։ Անհրաժեշտ է որ  
վարժուհու պաշտօնը կնոջ բնական կողմնից  
ամենամօտ է։ Սորա ճշմարտութիւնը արդէն վա-  
ղուց է որ ճանաչել են և շատ ինտիմատա-  
նեքի մէջ Գերմանիայում պատրաստում են վար-  
ժուհիներ ժողովրդական և միջնակարգ աղջկե-  
րանց ուսումնարանների համար։ Իսկ համալրա-  
րանքներ մէջ կանանց չեն ընդունում։ Իրական  
մանկավարժների զործունէութեան մասին դեռ ևս

հետ ծանօթանալու նպատակով։ Եթէ մար-  
շալը նպատակն էր զրաւել ժողովրդի համա-  
կրութիւնը, նա սատարի խարվեցաւ և միայն  
նոր առիթ տուեց ժողովրդին էլի մի անգամ  
յայտնել իւր կամքը։ Ամեն անգ նրան ընդու-  
նում էին կամ բոլորովին սառը, կամ «կեցցե՛  
հանրապետութիւն» բացականչութիւններով։  
Ահա Մակ-Մաճոնը առեւտրական դատա-  
տարի նախագահը իւր ձառով յայտնեց մար-  
շալին, որ նրա կառավարութիւնը ժողովրդին  
չէ ապահովում։ «Առուտուրը շատ վատ է  
գնում, ասաց նա, և դրա պատճառը այն է  
որ Ֆրանսիա չունի վերջնական կառավարու-  
թիւն»։

Մակ-Մաճոն ստիպված էր հերքել նախա-  
դասի ասածը և պնդել որ Ֆրանսիա ունի մի  
հաստատ կառավարութիւն։

Այս անցից յետոյ պրէֆէկտները զըռ-  
շութեան համար էլ թող չէին տալիս ձառ ա-  
սել մարշալի առաջ, մինչև իրանք առաջուց բո-  
վանդակութիւնը չը տեսնեն։ Էջին հրաւիրում  
ձառն այն անձանց, որոնք յայտնի էին իրանց  
հանրապետական համոզմունքով։ մարդիկ էին  
կանգնեցնում ամբոխի մէջ, որ նրանք կանչեն  
«կեցցե՛ Ֆրանսիա» և աւելի ոչնչ։ Բայց  
այդ բոլորը չօղնեց։ Արք մարշալը եկաւ Ահե-  
նաղէր քաղաքը, ամբոխը, որ հաւաքված էր  
երկաթուղու կայարանի մօտ, ընդունեց նրան  
«կեցցե՛ հանրապետութիւն» կանչով։ Այդ  
ժամանակ բոլորովին անսկիւղ պրէֆէկտների  
համար երեւում է Ֆիդէլ Միմոն, Աղբային  
ժողովի անդամը և ողջունում է մարշալին,  
որը նրան իրան հետ տանում է այն տունը,  
որտեղ մարշալի համար ձառ էր պատրաս-  
տած։ Ֆիդէլ Միմոն հրաւիրած չէր ձառին,  
այնպէս որ ստիպվեցան նրա համար սեղանի  
մօտ մի աթոռ աւելացնել։ Բայց այդ բաւա-  
կան չէր, ձառն ժամանակ Ֆիդէլ Միմոն, վեր  
կենալով առաջարկում է մարշալի կենացը և  
իւր ձառի մէջ յայտնում է, թէ ներկայ Աղ-  
բային ժողովը բոլորովին անդոր է, չը կարո-  
ղանալով տալ Ֆրանսիային հարկաւոր վերջ-  
նական կառավարութիւնը և օրէնքներ։ «Ինչ  
որ չը կարողացաւ անել ներկայ Աղբային  
ժողովը, աւելացրեց նա, այն կը կատարէ  
նոր»։ Այսպիսով Բրէտանցում էլ պահան-  
ջեցին մարշալից, որ նա արձակէ ներկայ Աղ-  
բային ժողովը։

Ար ստիպվի արդեօք Մակ-Մաճոնը իր ձա-  
նադարձորդութիւնը վերջացնելուց յետոյ մէկ  
վճռողական բայլ անել այս հարցի վերաբե-  
րութեամբ, թէ նորա միջնակարգ կրթական  
փարտաւոր մարշալի կասկածները և տեղեւոր-  
ութիւնը։...

վերջնական խօսք ասել չէ կարելի՝ դորա համար  
հարկաւոր են շատ տարիների փորձեր և հետա-  
զօտութիւններ։ Գերմանիայում բացի սորանից  
ամեն տարի, մէկ բաւականացուցիչ քննութիւնից  
յետոյ, շատ կանայք ընդունվում են հեռագրական  
և երկաթուղու կայարաններէ մէջ։ Այստեղ էլ  
միայն մի քանի տարի է, որ փորձեր են ա-  
նում։ Այլ ասպարէզներ վերա (բացի զբաղա-  
նութիւնը) գերմանական կանայք դեռ սակաւ  
փորձ են արել։ Իրական բժիշկներ այնքան սա-  
կաւորել են, որ նրանց յիշեն էլ աւելորդ է։ Բայց  
հիւանդների խնամատարութեան մէջ կանայք շատ  
նշանաւոր օգուտներ են տուել։ Այս տողերիս հե-  
զինալը ինքն աւելի է ունեցել վերջին պատե-  
րաւրի ժամանակ տեսնել որքան անձնանութիւն-  
ութիւնով իրանց պաշտօն էին կատարում կանայքը  
հիւանդանոցների մէջ։ Այս բանումը կանայք  
աղբիւրներից շատ բարձր են դասուում։

Ժամանակը ցոյց կը տայ կը բացվի արդեօք  
բացի յիշված պաշտօններից, կանանց համար և  
այլ վաստակի հարկներ և գործունէութեան յար-  
մար մի չըման։ Ինչ և ինչ ընդունակ է և կող-  
ված է արդեօք կինը և որքան հասարակական  
կեանքի մէջ ինքնագործ և ինքնուրոյն հանդիսա-  
նայ, դա մի հարց է, որ դեռ ևս վճռած չէ և ամեն  
մի պետութեան համար այլաձև։

Կարլ Հան.



ՆԱՄԱԿ ԳԵՍՏԻՆԳԵՆԻՑ

30 Յուլիսի 1874.

Նոյն իրաւունքով, որով ֆրանսիացիներն ասում են «le style c'est l'homme» (ոճը մարդու բնավորութիւնն է ցոյց տալիս), կարելի է ասել որ լեզուն բոլորովին արտայայտում է մէկ ազգութիւն: Եթէ դա ուղիղ է, այժման գերմանական արձակ գրութեանը նայելով և մանաւանդ գիտնական լեզուին, կարելի է՛ր մէկ շատ նախանշելի գաղափար կազմել գերմանական այժման գրագրական դրութեան վերա—հս մանաւանդ խօսում եմ այն առարկաների մասին, որոնք ինձ աւելի մօտիկ են, մտքի գիտութիւնների վերա: Մեր լեզուն, որով գրողների մինչև անգամ լուսերի մեծ բաղձութիւնը իրանց հետազոտութիւնների հետեանքներն են հաղորդում կամ անմշակ, կամ աւելի յաճախ երկարաբանութիւններով լի և անհասկանալի է, լի ֆրաւնիքով, որ շատ անգամ քերականական կանոններին համապատասխան, բայց զուրկ գեղեցկութեան ամենայն զգացմունքից: Այ՛ դը, ով որ փոքր ի շատէ՛ ծանօթ է մի որ և իցէ գիտութեան պատմութեան հետ, և ընդունէ է լեզուի վայելչական կողմի ազդեցութիւնը, հերքելու է որքան նշանաւոր է, մինչև անգամ գիտնական ճշմարտութիւնների տարածման համար, որ դրանք ձևի կողմից, որի մէջ ամփոփված ընթերցողին են առաջարկվում, մէկ վայելուչ տպաւորութիւն գործեն:

Այս և սորա նման մտքեր յարուցվեցան իմ մէջ նորերում մէկ բնազդի գրվածքը կարգաւորվ, որ նոյնպէս գաղափարվում է այժման ընդհանուր արձամարմնի վերա, որին արժանանում է մեր լեզուն: Այս առիթով ես ակամայ պէտք է յիշել իմ թիֆլիսեան բարեկամներս և այն գործի նշանաւորութիւնը, որ դուք իսկ այդ ուղղութեան վերաբերութեամբ յանձն առաք ժողովրդի ներքին զարգացման համար: Իսկ այդ պատճառով ես բաւական նշանաւոր եմ համարում, որ թիֆլիսի մէջ հրատարակվում է այնպիսի մէկ թերթ, ինչպէս ձերը և մանաւանդ մաքուր և կանոնաւոր լեզուով է գրվում: Որովհետեւ այն, ինչ որ նորանով հաղորդվում է ժողովրդին, կարող էր դուրս գալ մի ուրիշ լեզուով հասկանալի լինել, բայց սեփական լեզուն և նրան կատարելագործելու անընդհատ աշխատանքը դուրս է մէկ ազգի ամենաթանկագին գոհար է, և սեփականութիւն:

Այն զրգոյրը, որ ես յիշեցի 1) այն գիտնականներից մինի գրել արդիւնքն է, որոնք իրանց գերմանական ամենագեղեցիկ գիտնական լեզուով են գրում,—Գիւ Բուս-Ռեմոն, որին իրաւաբաններին ես կարող եմ հաւատարմացնել միայն պ. Բ. ֆոն Իէրնիլին: Այս զրգոյրը մէկ ճառ է, որի վերաւոր նպատակն էր մէկ գերմանական լեզուաբանական ձեռնարանի հիմնելը: Հեղինակը այն ճիշդ գաղափարներն է նշանակում, որ քաղաքականութիւնով միայն զարգող մէկ տեսութիւն վերադառնում է կրկին մարդկային հասարակութեան սկզբնական կէտին, որի մէջ բոլոր հոգսերը և ջանքը ապրիւն լի պայմաններին վերա են ուղղված: Մի օրհորից և ոյժերի ներդաշնակ վարժութեան տեսարան է ներկայացնում այն երկիրը որ ինչպէս Աթենքի մէջ Պէրիկլեսի զարուբ քաղաքական քաղաքական դրութիւնը կապված էր և մտաւոր գործունէութեան ծաղիկալ գրութեան հետ: Այս պատճառով արհեստի այն զրգոյր նիւթը, որ միշտ ամեն մարդի սեփական է, լեզուն պետութեան հոգսերի առարկայ պէտք է դառնար: այս պատճառով ուրեմն պէտք է քաջալերվեն և օգնություն ստանան պետութիւնից այն ընկերութիւնները, որոնք իրանց համար նպատակ են դրել ուսումնասիրել և արդուացնել լեզուն:

Յիշված ճառը այն եզրակացութեան է հասնում, որ մեղանում մի նոր լեզուաբանական ձեռնարան հիմնել, ինչպէս որ կայ արդէն վաղուց ուրիշ երկրներում (Ֆրանսիա, Իտալիա՝ Accademia della Crusca, որ կայ արդէն 16-րդ դարից: Ապանիա՝ Real Academia Espanola 1715 թ-ից, և այլն): Բայց ինչպէս արդէն նկատել էր Յակոբ Գրիմը, գերմանական ցեղի ազգերը լեզու խնամատարութեան կողմից շատ յետ են մնացել օգնականական ցեղի ազգերից—գուցէ, կանխադրելով հս, նոյն իսկ պատճառով, ինչպէս որ յետ են մնացել դէպի գեղեցիկը ձգտման մէջ և առ հասարակ ձևի տալանի կողմից:

Ուրախվի է այնու ամենայնիւ, որ Բերլինի գիտնականների այս ցանկութիւնը, կողմը թող:

1) Prof. E. Du Bois-Raymond Ueber eine Akademie der deutschen Sprache; Ueber Geschichte der Wissenschaft. Berlin 1874.

Ներով իրադրութեան կարելութիւնը և յարմարութիւնը, առ ժամանակ պէտք է ընդարձակվի միայն արձակ գրութեան վերա, որովհետեւ գերմանական բանաստեղծութիւնը հազիւ թէ հարկաւորութիւն ունի կայսերական ակադեմիաներից ուղղութիւն ստանալու:

Այս կողմից նորերում մէկ իրողութիւն կայ որ «Մշակիդ» ընթերցողներին կարող էր հետաքրքրել: Դա Միլլա Դաֆիլի երգերի մի նոր հատորն է, որ նորերում հրատարակվել է և որ կարող է գերմանական ամենաբարձր լիրիկական արդիւնքների մէջ մի պատուար տեղ բռնել 1): Հեղինակը որի մասին ասված է՝

Berühmt ist Tiflis durch dein Lied Vom Kyros bis zum Rhein geworden.

(Քս երգի նորում թիֆլիսը երեւելի դարձաւ կրի եղբայրների մինչև Հռենոսը) որովհետեւ նորա հին նուագները (որոնք շուտով 50-րդ տպագրութիւնով պէտք է հրատարակվեն) առանց բացառութեանը հայկական և վրաց տպագրութիւններ և մասնաւորապէս թիֆլիսի մէջ անցկացած կենանք են արտաբայում, Միլլա-բ-օ դէն շատ էր, (ինչպէս մենք նրան անուանում ենք, գերմանական զգայունութիւնը լեզուի և պատկերների արեւելեան ճոխութեան և ձևերի կատարելութիւնը արտայայտելու համար) երեւի բուն թիֆլիսի մէջ անպայա չի լինել, մինչ որ նա լաւ և բազմաթիւ թարգմանութիւններով փոքր Ասիայի գովաբանութիւնը ամբողջ աշխարհի վերայով տարածեց:

Վարպետի բանաստեղծական զօրութիւնը դեռ նոյն է մնացել, ինչպէս 25 տարի առաջ, երբ առաջին անգամ լոյս տեսան 2) նուագները, որոնց նա վերաբերելի էր թիֆլիսում բնակվող թուրք լեզուի ուսուցիչ Միլլա-Դաֆիլին, և այնու ամենայնիւ մինչև այժմ նորա բանաստեղծութիւններից փայլում են այն արեւելեան աշխարհի յիշատակները: Դեռ այժմ էլ տեսնում ենք ինչպէս էլեօրուրը իր գաղափար բարձրացնելով ականջ է դնում կուր գետի շնչիւնին:

Դր. Ֆան Կրիկէն

1 Fr. Bodenstedt. Aus dem Nachlass des Mirza-Schaffy. Neues Liederbuch mit erläuterndem Nachtrag. Berlin 1874. (Հրատարակութիւն Գերմանական գրականական ընկերութեան):

2) Առաջին անգամ տպված նորա ճանապարհորդութեան նկարագրի մէջ՝ „1001 Tag im Orient.“

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

Այս օրերս պ. իշխան Ար. Բէհրութեանց մրտնու է գիշերը պ. Դանպարտնանցի գեղանոցը ֆայարի թուղթ (որ գործ է անվում ռեվմատիզմի դէմ) անուանել: Գեղատան մէջ ամենքը քնած լինելով դուրս է գալիս մէկ հասարակ ծառայ և երկար օրհնելուց յետոյ տարիս է իշխանին ասում: Գիշեր—Մի այլ անցք որ մեր ականջին հասա՛ւ մէկ քնտանիքի մէջ փոքր երեկոյ հիւանդ լինելով նրան նոյն գեղանոցից դեղ են բերում «Դեփոկ» վերագրութեամբ և աւելացրած «նո օժոժովոյ Լոճեփ»: Երբ քաջ անկուն պէս տեսան որ դեղը aqua lanroserasi էր, որ երեկոյսին առաջին անգամից կարող էր կատարելապէս բժշկել, տեղափոխելով նրան դէպի այլ աշխարհ:

Մեզ գրում են Վ... քաղաքից, որ այնտեղի գաւառական բժշկից մի քանի անգամ խնդրում են այցելութիւն անել մի հիւանդի: Բժշկը չէ գնում և հիւանդը, մնալով առանց օգնութեան մեռնում է: Նոյն բժշկը մի այլ հիւանդի բարեկամ մի յայտնում է, որ այցելութիւն չի անի, մինչև նրան 3 բուլի վիզիտի փող չեն աք:

Երեւանից մեզ հաղորդում են հետեւեալը՝ նորերում մի գիշերի Արարատու գաւառից իւր միակ երկու եղբոր ցորեանով քանաւորուած բերում է կրեան ծախելու: Երկու թուրք առնում են ցորեանը և եղբոր վրա բարձած, գիւղացու հետ ուղևորվում են դէպի իրանց բնակարանը: Բայց փոխանակ իրանց բնակարանը տանելու, ճանապարհին թուրքերը գիւղացուն մի անընակ տուն են մտցնում, կապում են նորան, հանում են զրպանից 10 բուլը և եղբորն ու ցորեանը իրանց հետ առած անհետանում են: Ոստիկանութիւնը չէ գտել աւաղակներին:

«Köln. Zeitg.» մէջ հետեւեալ հետաքրքիր լուր ենք կարդում՝ «Gazette de France» գիւղ է արել որ Actien Gesellschaft (բաժանորդական ընկերութիւն) մի պրուսական քաղաք է: Բաղէնը իր նախնականից մէկը գրել էր Վէսթֆալի ակցիաներով հիմնած մէկ պանդոկից (Actien-hotel du nord) և այս թղթի վերա ուղած զրոյմը քաղաքի անուան տեղ ընդունեցան: «Gazette» ասում է՝ «Dans sa lettre datée d'Actien-Gesellschaft» (իր բաժանորդական ընկերութիւնից գրած նամակի մէջ)...

Այս տարւոյ 'սկզբում եղեւոնների թիւը 9101 էր, որոնցից 2303 Ֆրանսիայում, 1527 Իտալիայում, 1080 Անգլիայում և նորա գաղթականութիւնների մէջ, 1588 միասնաբան են, իսկ մնացածները տարված են զանազան երկրներում, և դոցանից ամենաշատ գտնվում են Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում, զի նաւորապէս Մանտ Լուի քաղաքում:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ТИФЛИСКИЙ КОММЕРЧЕСКИЙ БАНКЪ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԱՌԻՏԵԼԵՆ ԲԱՆԿ

Թիֆլիսի Առևտրական բանկի վարչութիւնը ստանով յայտնում է հասարակութեանը, որ մինչև մի նոր փոփոխութիւն, օգոստոսի 24-ից 1874 թ-ի, բան կը վերցնում է և վճարում է տոկոսները հետեւեալ չափով:

Ա. Երցնում է

1. Փոխ առւած գումարներին, տոկոսաբեր թղթերի գրաւականով.
- ա. Պետական Բանկից ընդունվող թղթերի մինչև վեց ամիս . . . . . 7%
- բ. Պետական Բանկի ընդունվող թղթերի մինչև վեց ամիս . . . . . 8%
2. Մասնաւոր ընթացիկ հաշուով.
- ա. Ապահոված տոկոս. թղթերի. 8%
- բ. Մուրհակներով . . . . . 8 1/2%
3. Մուրհակներին համամար մինչև 6 ամիս . . . . . 9%

4. Սուղ մուրհակների համամար ապահովութիւններով.

- Մինչև վեց ամիս . . . . . 9%
- Մինչև ինն ամիս . . . . . 9 1/2%
- 5. Ապրանքի գրաւականով.
- Տեղի վրա . . . . . 9%
- Ճանապարհում . . . . . 10%

Վ. ճարում է

1. Հասարակ ընթացիկ հաշուով . . 5%
  2. Վստմանքին մինչև պահանջ . . 5%
  3. " վեց ամիսով . . . 5%
  4. " մի տարով . . . 6%
  5. Աւելի քան մի տարով կախված է վարչութեան հետ արած պայմանից:
- (ս. հ.) 1.

ՇԱՄԱՍՅԵ ԳԻՆՈՒ ՇԻՇ (բուտիկա)

40 ԿՕՊԵԿՈՎ ՀԱՏԸ

Նոյնպէս և այլ ապակեղէն առանձնեք, գործարանի գներով, մեծ քանակութեամբ (օպտով) կարելի է ստանալ Պուլաբերի ապակու գործարանի պահատի մէջ Թիֆլիսում, Պոլորովի փողոցի վրա, Եւթուրու զաւէրում, Լեյքեյրիտ եղբայրների գրասենեակում № 168. Նոյնպէս ընդունվում են պատուէրներ և զանազան ապակեղէնի համար:

7 (20)

Желають взять ГИМНАЗИСТОВЪ со столомъ.

Объ условіяхъ спросить въ Сололакахъ, противъ Англійскаго Клуба, въ д. Аргутинскаго. 1 (2)

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՐԳԻՆԻ «ՆԱԽԵՃՊԱՆ» ԸՆԿ. ԹԻՓ-ԼԻՍԻ ԳՐԱՍՏԵՆԱԿԸ յայտնում է պ. պ. ուղարկողներին, որ ընկերութեան գործակալութիւնների Ա. Պոլում և Մարտելում բացուելու պատճառով, ընկերութիւնը ընդունում է ամեն տեսակ բեռներ յիշեալ տեղերը հասցնելու, նոյնպէս և արտասահմանի այլ տեղերը, ուր գտնվում են ընկերութեան գործակալութիւնները:

Պրասնեակի կառավարիչ Մ. Պիվովարով 4 (4)

Ս. Վարդանանցի և ընկ. գրավածառանցում ծախվում է հետեւեալ նոր հրատարակութիւնը

ՏՈՒՄԱՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ 1874—1875 թ. (առաջին նուէր չայ տիկանց)

Հատոր առաջին Նշխատասիրուց Տ. Սիբուհի Մ. Ներից անց: Գինն է 150 կ. 1 (3)

Պրաֆսկի փողոցում, Փոստային կառավարութեան մօտ ՔԻՆԶՈՎ Է ՏՐԱՎՈՒՄ տվող լիւրն յարկը, եթէ սենականից բաղկացած, խոհանոցով և ծառաների բնակարաններով:

2 (2) Մամկոնեանց 1 (5)

Եւ ներքոյ տնորադրելու յայտնում եմ, որ իմ «Փոնդ» անուամբ երկու հատոր շարադրութիւնների ամբողջ տպագրութիւնը անցիկ են մեծ. պ. Արքայ Յովհաննիսեանի ձեռքը, խնդրում եմ ընդ ամեն այն բոլոր անձանց որք բարեհաճին իմ գրքերը գաւառներում վաճառել նաեւ Թիֆլիսի գրավածառներին և «Մշակի» յարկի խմբագրին այն գումարները որ նորա գեռ ևս ինձ չեն հասցրել և այն բոլոր փողը, որ կ'աղմուկ գրքեր փառաւորաց, հասցնել պատահաւ պ. Արքայ Յովհաննիսեանին, դառնալ դէպի նա գրքերի նոր պահանջներով և միանգամայն մինչև մի նոր յայտարարութիւն մեր երկուսի կողմից նորան ձանաչել վերջիշեալ իմ շարադրութիւնների լիակատար տեղ:

Տիֆլիս 1874 Օգոստոսի 26-ին. Յակոբ Մելիք Յակոբեան (Բաֆֆի)

Հասարակութեան ուղարկութիւնը դարձնելով պ. Մելիք Յակոբեանի յայտարարութեան վերջ, խնդրում եմ պատահաւ «Փոնդ» երկու հատոր շարադրութեան վերաբերեալ պահանջներով գառնալ դէպի ինձ. իմ կողմանէ կարգադրութիւն է արած որ բոլոր պահանջները ճշտութեամբ և առանց յետաձգութեան կատարուեն:

Արքայ Յովհաննիսեան իմ հասցէն. բժշկապետ Յովհաննիսեանի տանը կամ առևտրական բանկը: 1874 թ-ի օգոստոսի 26-ին. 2.

Վարդանանցի գրավածառանցում և «Մշակի» խմբագրութեան մէջ ծախվում է: Գիւմրեցու Ա. ԸՆԾԱՅԱՐԲՈՐԹԻՆԸ Ներսիսեան Դպրոցին. գինը 30 կպի. 1 (5)